

טורקיה ועזה

גליה לינדנשטראוס

הקדמה

טורקיה בִּרְכָה על ההתנתקות של ישראל מעזה ב־2005, והמימוש הצפוי של התוכנית היה הרקע לביקורו היחידי בישראל של מי שהיה אז ראש הממשלה והיום נשיא טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן. הוא אף תמך ברעיון של 'פורום אנקרה', שהיה מסגרת לשיתוף פעולה בין נציגים טורקים, פלסטינים וישראלים אשר הכינו תוכניות לשיקום אזור התעשייה בארז.¹ בעוד קיימים עד היום דיווחים שונים הדנים בין מי למי נחתמו הסכמים בהקשר זה, ומי היה אמור לספק את שירותי הביטחון לקידום המיזם, ברור שהרעיון נזנח עם ההשתלטות הסופית של חמאס על רצועת עזה ב־2007, ונעשו במקום זאת ניסיונות לקדם אזורי תעשייה כאלה בגדה המערבית.²

כבר ב־2006 הייתה טורקיה המדינה הראשונה שאירחה את מי שהיה אז ראש הלשכה המדינית של חמאס, חאלד משעל, ומאז הוא היה אורח המגיע לעתים קרובות למדינה ומתקבל על ידי הדרגים הבכירים במדינה. הן תקרית דאבוס במהלך מבצע 'עופרת יצוקה' (ינואר 2009) והן אירוע ה'מאוי מרמרה' (מאי 2010) הציבו את טורקיה בראש המדינות המביעות ביקורת על המדיניות הישראלית ביחס לעזה. ארדואן חזר פעמים רבות על הטענה שבעקבות המדיניות הישראלית, עזה היא "בית כלא באוויר הפתוח".³ המתח בין המדינות סביב סוגיית עזה היה בין הגורמים המרכזיים להידרדרות היחסים בין ישראל וטורקיה מאז 'מבצע עופרת יצוקה' – הידרדרות שהובילה להורדת דרג הייצוג הדיפלומטי בין המדינות מספטמבר 2011 (בעקבות הדלפת דוח ועדת פאלמר לחקר אירועי המשט) עד לחזרת השגרירים בשלהי 2016. טורקיה מתייחסת לחמאס כאל ארגון פוליטי ומסרבת לראות בו ארגון טרור. היא ניסתה בעבר לתווך בין ישראל לחמאס (בין היתר להשגת הפסקת אש במהלך מבצע 'עופרת יצוקה', וגם בהקשר לעסקת שליט), וכן תמכה במאמצים להביא להסכמי פיוס בין פת"ח וחמאס. במהלך מבצע 'צוק איתן', היחסים הרעועים בין ישראל וטורקיה וגם היחסים

הרעועים בין מצרים וחמאס ובין מצרים וטורקיה הביאו לניסיון של ישראל ומצרים לדחוק את ניסיונות התיווך המשותפים של קטר וטורקיה. התמיכה הטורקית בחמאס הביאה לאורך השנים למתיחות מאחורי הקלעים בין טורקיה והרשות הפלסטינית, אך במקביל אנקרה גם תמכה בקמפיינים בינלאומיים משמעותיים של הרשות, כגון הקמפיין להכרה בינלאומית במדינת פלסטין.

הסכם הנורמליזציה עם ישראל שנחתם ביוני 2016 מהווה סתירה מסוימת לטורקיה שהודגשה בשנים האחרונות על ידי אנקרה לגבי החשיבות של הצגת עמדה תקיפה טורקית בנוגע למדיניות ישראל כלפי עזה. כך, ביולי 2011 הוסיף ארדואן את התנאי של "הסרת המצור" כאחת מדרישות הבסיס לנורמליזציה עם ישראל, לצד התנצלות ופיצויים.⁴ לאורך השנים לא היה ברור אם תנאי זה מתייחס רק להסרת המגבלות על מעבר סחורות דרך היבשה לעזה, או גם כולל את הסרת הסגר הימי על עזה, שלטענת טורקיה אינו חוקי (והעובדה שוועדת פאלמר הגיעה למסקנה הפוכה⁵ הייתה אחת הסיבות לקושי של הצד הטורקי לקבל את דוח הוועדה). לקראת החתימה על הסכם הנורמליזציה ב-2016 טורקיה לא המשיכה להתעקש על סעיף זה. קיימות עדויות סותרות באשר לאופן שבו קיבלו בכירים בחמאס את ההסכם עם ישראל – בעוד חלק ביקרו אותו, חלק אמרו שיש לו תועלת בהקלה של המצור.⁶ גם העימות עם מצרים מקשה את הרחבת ההשפעה של טורקיה ברצועה. לכאורה, קיומה של מפקדה צבאית של חמאס באיסטנבול (שבה שהה בכיר חמאס, סאלח עארורי, ושממנה נטען שארגן את חטיפת הנערים בגוש עציון ב-2014; לאחר מחאות מצד ישראל וארצות הברית גורש עארורי מטורקיה ב-2015) יכול היה להוות פוטנציאל למנוף השפעה מסוים של טורקיה על חמאס, אך במסגרת המשא ומתן על הסכם הנורמליזציה, ישראל דרשה את סגירתה. מאז כנראה שירותי הביטחון הטורקיים מקשים על פעילים לגייס כספים לפעילויות הזרוע הצבאית של חמאס, או לארגן פעילויות כאלה משטח טורקיה.⁷ בכל זאת, באוגוסט 2017 חשפו שירותי הביטחון הישראליים רשת העברות כספים של חמאס מעזה לחברון דרך טורקיה.⁸

מכון המחקר הטורקי TEPAV קידם בשיתוף פעולה עם חוקרים מאוניברסיטת METU באנקרה תוכנית לשיקום עזה על בסיס חמישה מיליארד הדולרים שהתחייבו המדינות התורמות להעביר לעזה. רכיב מרכזי בתוכנית היה קידום רעיון נמל לעזה, ומהצד הטורקי הייתה תקווה שחברות בנייה טורקיות יקבלו תפקיד מרכזי במימוש תוכנית השיקום.⁹ מנהל TEPAV גובן סאק כתב בהקשר לתוכנית זו, "עזה צריכה חזון חדש".¹⁰

אופי הסיוע

בעזה פועלים מספר ארגונים לא-ממשלתיים טורקיים. בין ארגונים אלו ניתן למנות את הקרן לזכויות אדם, חופש וסיוע הומניטרי (ארגון ה-IHH), שפעילותו המפורסמת ביותר הייתה עובדת היותו בין מארגני המשט לעזה במאי 2010 ורכישת שלוש אוניות לצורך המשט (ביניהן המאווי מרמרה). נוכחות פעיליו על המרמרה הייתה בין הגורמים לתקרית הקטלנית עם ישראל. בעוד קיים ויכוח עד כמה הסכימה הממשלה הטורקית לדרך הפעולה של ה-IHH בהקשר זה,¹¹ הרי האירוע עצמו הביא לשינוי מסוים במדיניות הישראלית כלפי עזה, ולכך שהוסרו הרבה מן ההגבלות על הסחורות המגיעות לתוך עזה.¹² יש לציין שעוד לפני המשט, ארגון IHH תמך בשיירות הסיוע היבשתיות דרך מצרים לעזה. גם אחרי המשט המשיך הארגון בהעברת תמיכה לעזה – כך למשל בדצמבר 2010 חנך הארגון בית מגורים ששיקם בעירה ג'בליה ואשר נהרס במהלך מבצע 'עופרת יצוקה',¹³ ולטענת הארגון הועבר בעזרתו לטובת תושבי עזה סיוע בשוויו כשמונה מיליון דולרים במהלך מבצע 'צוק איתן'.¹⁴ ארגון טורקי אחר שהעביר סיוע לעזה הוא ארגון 'האם יש שם מישהו' (Kimse Yok Mu), שהיה ארגון הסיוע של תנועת גולן ונסגר בעקבות המאבקים בין תנועה זו לבין הממשלה, וניסיון ההפיכה הכושל בטורקיה ביולי 2016. ארגון לא-ממשלתי טורקי נוסף שהעביר סיוע היה ארגון 'היד העוזרת' (Yardim Eli).¹⁵ כמו כן, ארגון הסהר האדום הטורקי העביר בתיאום עם ישראל כ-20 אלף טונות סיוע במהלך מבצע 'צוק איתן'.¹⁶ והוא ממשיך לחלק חבילות סיוע בעזה, כולל סיוע כספי שהועבר לתושבי שכונת שג'עיייה אשר נותרו ללא קורת גג.¹⁷

בשנים האחרונות ניכר שסיוע משמעותי יותר לעזה מועבר דרך ארגונים ממשלתיים טורקיים – TIKA (הרשות לשיתוף פעולה ותיאום), AFAD (רשות האסונות והחירום) וגם Diyanet (הרשות לענייני דת). TIKA, אשר בנוסף למשרד ברמאללה מחזיקה משרד קישור בעזה, מעורבת במאות פרויקטים (רובם קטנים), ופרויקט הדגל שלה הוא בית החולים שנבנה על ידיה מאז 2011 ויתחיל לפעול ב-2017. הוא יהיה בית החולים הגדול בעזה עם כ-150 מיטות, והעלות המוערכת שלו היא כ-40 מיליון דולרים.¹⁸ יתר הפרויקטים נוגעים לשיקום בארות מים וטיהור מים, וכן שיקום כ-1000 יחידות דיור שנהרסו במהלך מבצע 'צוק איתן'. יש לציין שכצעדים בנוי אמון לקראת הסכם הנורמליזציה בין ישראל וטורקיה הסירה ישראל חלק מהמגבלות על העברת חומרי בניין לצורך בניית בית החולים בעזה. בפברואר 2017 עצרו כוחות הביטחון הישראליים במעבר ארז עובד פלסטיני בשירות TIKA, מהלך שהוביל להתערבות השגרירות הטורקית בישראל (אם כי נטען שמעצרו אינו קשור לעבודתו בסוכנות הסיוע).¹⁹ במסגרת הסכם הנורמליזציה עם ישראל היו מגעים גם לגבי מעורבות טורקית בהקמה עתידית של תחנת כוח (בשיתוף עם גרמניה) ומתקני התפלה ברצועה.²⁰ יש לציין שהמגעים לבניית תחנת כוח התקיימו אחרי שלא התממש רעיון שעלה, שלפיו טורקיה תשלח

ספינה שתהיה מקור לאספקת חשמל לרצועה.²¹ ב-2014, כאשר הועלה רעיון דומה של ספינה טורקית לאספקת חשמל, הוא נדחה על ידי ישראל בטענה שאין ברצועה תשתיות מספיקות לחיבור בין אספקת החשמל מהספינה לאזורי המגורים.²² במשבר האחרון סביב אספקת החשמל ברצועה התחייבה טורקיה להעביר אספקה של כ-15 אלף טונות סולר לרצועה – כמות שתספיק להפעלה של תחנת הכוח בעזה לשלושה חודשים.²³ AFAD היו אחראים על שליחת שלוש ספינות עם סיוע לעזה מאז חתימת הסכם הנורמליזציה. דווח שבאוניה הראשונה, לידי ליילה, היה סיוע במשקל של 11 אלף טונות.²⁴ ה-Diyanet פועלים לשיקום תשעה מסגדים שנהרסו במהלך 'צוק איתן', עלות הפרויקט מוערכת ב-4.5 מליון דולרים.²⁵

האינטרסים בבסיס המעורבות הטורקית בעזה²⁶

אינטרס משמעותי המנחה את המדיניות הטורקית ביחס לעזה הוא השגת מעמד דומיננטי יותר באזור ובעולם המוסלמי. ראש ממשלת טורקיה לשעבר, אחמט דוואטולו, עוד כשהיה יועץ לענייני חוץ של ראש הממשלה ארדואן ולאחר מכן שר חוץ, ניסה לקדם מדיניות חוץ ניאור־עות'מאנית ובמסגרת זו להגביר את השפעתה של טורקיה במזרח התיכון. מאבק עם ישראל ובפרט על סוגיית עזה נתפס על ידי ארדואן כגורם שיכול לקדם את מעמדה של טורקיה, ואכן, עד השנים הראשונות של הטלטלה בעולם הערבי, תפקידה של טורקיה באזור נתפס בדעת הקהל הערבית כקונסטרוקטיבי, וארדואן היה המנהיג העולמי המוערך ביותר בקרב הנשאלים במספר מדינות ערב.²⁷ יש לציין שבשנים האחרונות, במקביל לביקורת על ישראל בהקשר של הנעשה בעזה, אנקרה הגבירה את הביקורת על המדיניות הישראלית ביחס לירושלים, ובפרט השמיעה טענות לגבי הפרת הסטטוס קוו בהר הבית. בהקשר של השגת השפעה בעולם המוסלמי אף לא ברור שדגש על ירושלים אינו עדיף על דגש על עזה, אם כי ניכר שכך כבר נקלעה טורקיה לעימות מאחורי הקלעים עם ירדן.²⁸

אינטרס אחר בבסיס התמיכה הטורקית בעזה הוא צורכי פנים. ארדואן ובכירים במפלגתו השתמשו בהבעה פומבית של עמדות אנטי־ישראליות לצורך הגברת התמיכה בהם, במיוחד לקראת סבבי בחירות שונים, ובמיוחד באלו שרצו לנצח בהם בפער משמעותי. כך למשל בלט שלקראת הבחירות הישירות הראשונות בטורקיה לנשיאות שנערכו במהלך מבצע 'צוק איתן', ארדואן הקצין במיוחד את הרטוריקה נגד ישראל בהקשר לעזה על מנת לנצח כבר בסבב הראשון.²⁹

יש גם קירבה אידיאולוגית בין מפלגת הצדק והפיתוח הטורקית לבין חמאס. כאשר עלה מוחמד מורסי לשלטון במצרים והיו כוונות לשיתוף פעולה הדוק יותר עם קהיר, טורקיה אף ראתה את עצמה כמובילה של ציר זה, וסייעה לארגונים הקשורים לתנועת האחים המוסלמים.³⁰ בנוסף לכל זאת יש להוסיף את ההזדהות האישית של

ארדואן עם המאבק של חמאס להכרה, לאור הצלחתו בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית ב־2006, כיוון שגם כשמפלגת הצדק והפיתוח זכתה בפעם הראשונה ב־2002 ברוב המושבים בפרלמנט, היה ספק אם היא תוכל להישאר בשלטון והיו חששות שהצבא הטורקי ינסה להביא להפלתה.

סיכום

טורקיה הפגינה מאז 2006 מדיניות עקבית של תמיכה בחמאס, שנתפסה כתורמת למעמדה של טורקיה בעולם המוסלמי, לפחות בדעת הקהל, עד להתפתחויות הדרמטיות של הטלטלה בעולם הערבי. הישג משמעותי מבחינת טורקיה היה השינוי בהגבלות הישראליות על סחורות המועברות לעזה בעקבות אירוע המאווי מרמרה, אם כי הממשלה הטורקית טענה שהיא ניסתה להניע את ארגון IHH מפעולה באופן שבו פעל. למרות הישג זה, ספק אם הסרת המגבלות אכן הביאה לשינוי יסודי במצב ברצועה. מבחינה זו, המשך ההידרדרות במצב בעזה היווה מוקד לביקורת חריפה מצד טורקיה ביחס למדיניות הישראלית כלפי הרצועה וחמאס. טורקיה עודנה תומכת בפתרון של שתי מדינות לשני עמים, ואינה רוצה לראות את הפיצול הפלסטיני נמשך. ניתן לטעון שעל אף מאמציה של טורקיה לאורך השנים לתווך בין הפלגים הפלסטיניים, היא לא הצליחה לתרום תרומה של ממש לאיחוי הקרעים בחברה הפלסטינית.

בעלת הברית המרכזית של טורקיה לאורך התקופה בהקשר של עזה הייתה קטר, וציר זה ממשיך להתקיים כפי שהוא בא לידי ביטוי בסיוע של שתי המדינות להתמודדות עם משבר החשמל ברצועה בחורף 2016–2017. על אף התמיכה הטורקית הגוברת, ברור שאנקרה לא הייתה תחליף מספק לתמיכה של טהראן בחמאס. מעבר לכך, עליית הנשיא אֶרְדוּאן, אשר הביאה למדיניות מצרית נוקשה כלפי חמאס וכן למשבר עמוק ביחסי טורקיה-מצרים, צמצמה את ההשפעה הטורקית על המתרחש בעזה. ניכר גם שחשיבותה של סוגיית עזה ירדה מעט מבחינת האינטרסים הטורקיים, לנוכח יתר האתגרים שעומדים בפני אנקרה בעת הנוכחית (ביניהם ניתן למנות את השלכות ניסיון ההפיכה הכושל, האתגר הכורדי, הנוכחות הצבאית הטורקית בצפון סוריה ומתקפות טרור של ארגון 'המדינה האסלאמית'). ייתכן אף שהמדיניות הנוקשה יותר הצפויה מצד ממשל טראמפ ביחס לתנועת האחים המוסלמים, וכן חילופי ההנהגה בחמאס (כאשר בעבר היה משעל איש מפתח ביחסי טורקיה-חמאס) יגרמו לארדואן להדגיש פחות את הקשרים עם הארגון. יחד עם זאת, סוגיית עזה עודנה חשובה לטורקיה וקרוב לוודאי שתמשיך להיות מוקד לחיכוכים בין טורקיה לישראל.

הערות

- 1 על פי החזון של פורום אנקרה, חברה בינלאומית הייתה אמורה להקים ולנהל את אזור התעשייה ארז, והסחורה המיוצרת בו הייתה אמורה להיות מיוצאת דרך נמל אשדוד לרחבי העולם. דני צימט, "ישראל טורקיה: עשור למאזן עסקים מרשים", אתר מועצת העסקים ולשכת המסחר והתעשייה ישראל-טורקיה, <http://www.israel-turkey.co.il/?categoryId=20196&itemId=27939>
- 2 Mohammed Samhour, "Gaza Economic Predicament One Year After Disengagement: What Went Wrong?" Crown Center Middle East Brief, no. 12, November 2016, p. 6, fn. 13; <http://www.industry.co.il/>, 28 באוגוסט 2005, "שער התעשייה", Index.asp?ArticleID=344&CategoryID=110&Page=4; עשור למאזן עסקים מרשים.
- 3 ראו לדוגמה, "Erdogan Blasts Israel for Treatment of 'Palestinian Brothers' in Gaza" *Times of Israel*, June 5, 2012.
- 4 Herb Keinon, "Turkish PM's Demands Delaying Diplomatic Reconciliation," *Jerusalem Post*, July 18, 2011.
- 5 Herb Keinon, "Palmer: Gaza Blockade Lawful, IDF Used 'Excessive' Force," *Jerusalem Post*, September 3, 2011.
- 6 Pinhas Inbari, "Can Turkey and Israel Reconcile?" Jerusalem Center for Public Affairs, November 15, 2016, <http://jcpa.org/article/turkey-israel-reconcile/>
- 7 יוסי מלמן, "פרדוקס סיני: למה ישראל לא יכולה לפעול בחצי האי כמו באזור סוריה", **מעריב**, 25 בפברואר, 2017.
- 8 Anna Ahronheim, "Israeli Spy Agency Uncovers Gaza-Turkey-Hebron Terror Money Trail," *Jerusalem Post*, August 3, 2017.
- 9 Hacer Boyacioglu, "Turkish Businesses Want to Rebuild Gaza for \$5 Billion," *Hurriyet Daily News*, February 5, 2016; See also, Shlomi Eldar, "Is Gaza Seaport Construction on Its Way," *Al Monitor*, December 29, 2016.
- 10 Guven Sak, "What Gaza Needs," *Hurriyet Daily News*, April 23, 2016.
- 11 "Turkey's Crises Over Israel and Iran," International Crisis Group Europe Report, no. 208, September 8, 2010, p. 6.
- 12 Cargol Migdalovitz, "Israel's Blockade of Gaza, the Mavi Marmara Incident and Its Aftermath," Congressional Research Service Report, June 23, 2010, p. 11.
- 13 "ארגון IHH התורכי, שהנהיג את המשט האחרון בהובלת 'המרמרה' ממשיך להוביל מסע הסתה נגד ישראל, תוך אימוץ הדרישות הפלסטיניות המקסימליסטיות, קריאות לחיסול הישות הציונית ושימוש במיתוס הגבורה של 'המרמרה'", דוח מרכז המידע למודיעין ולטרור, 30 בדצמבר, 2010.
- 14 "The IHH, the Jihadist Turkish Organization that Played a Major Role in the Mavi Marmara Flotilla, Currently Leads an International Anti-Israel Coalition that Announced its Intention to Dispatch Another Flotilla to Gaza Strip in 2014," Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center Report, August 17, 2014, <http://www.terrorism-info.org.il/en/article/20703>
- 15 Adnan Abu Amer, "Some Gazans Fear Turkish Generosity May Come at High Price," *Al Monitor*, April 7, 2016.
- 16 "Turkish Red Crescent Delivers Aid to 15,000 People in Gaza," *Daily Sabah*, August 10, 2014.
- 17 היקף הסיוע המדויק אינו ידוע, אך נציגי ארגון הסהר האדום הטורקי דיווחו שהם מעריכים כי יחלקו סיוע בהיקף 12 מליון דולרים ל'פלסטיין' ב-2016.
- "Turkish Red Crescent Chairman Arrives in Gaza, Distributes Food Parcels," Palestinian

- Information Center, June 23, 2016, <https://english.palinfo.com/news/2016/6/23/Turkish-Red-Crescent-chairman-arrives-in-Gaza,-distributes-food-parcels>
- “Turkish Hospital in Gaza to Open in 2017,” Anadolu Agency, August 13, 2016. 18
- “Israel-held Palestinian TIKA Employee Kept from Lawyer,” Anadolu Agency, February 23, 2017. 19
- “Israel and Turkey Normalization Deal Signed,” *Globes*, June 28, 2016. 20
- Vahap Munyar, “Turkey, Israel Discuss Sending Energy Ship to Gaza,” *Hurriyet Daily News*, April 28, 2016. 21
- 22 אמיר בוחבוט, “ישראל דחתה בקשת טורקיה להציב ספינה שתספק חשמל לעזה”, וואלה!, 2 בדצמבר 2014.
- 23 אליאור לוי, “אחרי הפגנות נדירות נגד חמאס וגל מעצרים: מסתמן פתרון למשבר החשמל בעזה”, *ynet*, 14 בינואר, 2017.
- 24 “Turkey to Send Second Aid Shipment to Gaza by September before Eid al-Adha,” *Daily Sabah*, July 14, 2016.
- 25 “Turkey Rebuilds 9 Mosques in Gaza,” Anadolu Agency, November 15, 2016, <http://aa.com.tr/en/middle-east/turkey-rebuilds-9-mosques-in-gaza/685937>
- 26 Gallia Lindenstrauss and Sufyan Kadir Kivam, “Turkish-Hamas Relations: למידע נוסף ראו: Between Strategic Calculations and Ideological Affinity,” *Strategic Assessment*, Vol. 17, no. 2, pp. 7-16.
- 27 Shibley Telhami, “2010 Annual Arab Public Opinion Survey,” August 5, 2010, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/0805_arabic_opinion_poll_telhami.pdf (Slide 64); Shibley Telhami, “The 2011 Arab Public Opinion Poll,” Brookings Report, November 21, 2011, <https://www.brookings.edu/research/the-2011-arab-public-opinion-poll/>
- 28 Pinhas Inbari, “An Ottoman Return to Jerusalem?” Jerusalem Center for Public Affairs, July 5, 2016, <http://jcpa.org/ottoman-return-jerusalem/>
- 29 Serkan Demirtas, “Erdogan Revisits anti-Western Rhetoric on Eve of Elections,” ראו למשל *Hurriyet Daily News*, July 16, 2014.
- 30 Jack Moore, “Leaked German Report Calls Turkey ‘Platform’ for Hamas, Muslim Brotherhood, Syrian Rebel Groups,” *Newsweek*, August 17, 2016.